

**Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўзига хос
жихатлари**

*Умаров Ислом Алишерович
Фаргона вилоят ИИБ ЖХХ ЙҲБ
1-ТРЎва ИОБ бўлими бошлиғи*

Аннотация. Ушбу мақолада йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўзига хос жихатлари таҳлил қилинган. Муаллифнинг фикрича, йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасига жиддий эътибор қаратиш лозим.

Муаллифнинг назаримизда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг учда муҳим таркибий қисми мавжуд: биринчиси – йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлигининг техник жихатлари; иккинчиси – йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жихатлари. Йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жихатларининг институционал ва ҳуқуқий асослари мавжуд; учинчиси – йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси.

Калит сўзлар: йўл ҳаракати; йўл ҳаракати қодалари; йўл ҳаракати хавфсизлиги; йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар йўл-транспорт ҳодисалари; ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Особенности профилактики нарушений правил дорожного движения

Аннотация. В данной статье анализируются конкретные аспекты профилактики нарушений правил дорожного движения. По мнению автора, серьезное внимание следует уделить профилактике нарушений правил дорожного движения.

По мнению автора, существуют три важные составляющие профилактики нарушений правил дорожного движения: первая – технические аспекты безопасности дорожного движения; второй – административные аспекты безопасности дорожного движения. Существуют институциональные и правовые основы административных аспектов безопасности дорожного движения; третье – предупреждение нарушений правил дорожного движения.

Ключевые слова: трафик; правила дорожного движения; безопасность дорожного движения; нарушения правил дорожного движения, дорожно-транспортные происшествия; предотвращение преступления.

Features of the prevention of traffic violations

Annotation. This article analyzes specific aspects of the prevention of traffic violations. According to the author, serious attention should be paid to the prevention of traffic violations.

According to the author, there are three important components in the prevention of traffic violations: the first is the technical aspects of road safety; the second is the administrative aspects of road safety. There are institutional and legal frameworks for the administrative aspects of road safety; the third is the prevention of traffic violations.

Key words: traffic; Traffic Laws; road safety; traffic violations, traffic accidents; crime prevention.

Бугунги кунда бутун дунёда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш давлат ва жамият олдида турган энг жиддий масалалардан бири ҳисобланади. Дунё мамлакатлари орасида йўлларда ўлим даражаси замонавий илм-фаннинг яқиндан ўрганиш

йўналишларидан биридир. Бир қатор мамлакатларда автоҳалокат натижасида ўлим ҳолатлари аҳоли сонининг қисқаришининг асосий сабабларидан бири ҳисобланади.

Йўл-транспорт ҳодисаларида ҳалок бўлганларнинг дунё миқёсидаги статистикаси Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти томонидан юритилади ва ҳар 3-5 йилда бир марта “Йўл ҳаракати хавфсизлиги бўйича Global Status Report” деб номланган махсус ҳисоботда эълон қилинади. Ушбу ҳисобот 100 минг аҳолига йилига ўртача ўлим даражаси ҳақида маълумот беради¹ Маълумотларга кўра ҳар йили 1,3 миллионга яқин одам йўлларда ҳалок бўлади ва 50 миллионга яқин одам жароҳат олади. 5 – 29 ёшдаги одамлар учун йўл-транспорт ҳодисалари ҳаёт учун асосий хавф ҳисобланади. Дунё бўйлаб ҳар тўртинчи ўлим пиёдалар ва велосипедчилар орасида содир бўлади.

“Йўл ҳаракати хавфсизлиги бўйича Global Status Report” ҳисоботларига кўра қуйидаги давлатлар ҳар юз минг кишига нисбатан ўлимлар сони юқорилигини кўрсатмоқда: Доминикан (64.6 киши), Зимбабве (41.2 киши), Венесуэла (39 киши), Либерия (38.9 киши) ҳамда Эритрея (37.9 киши). Мазкур ҳисоботда Ўзбекистон 179 та мамлакат ичида 117 ўрин қад этиб йўл транспорт ҳодисаларидаги ўлимлар сони ҳар юз минг кишига нисбатан 11,7 кишини ташкил этган².

Бугунги кунда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш масаласида турли тадқиқотлар ва изланишлар олиб борилади. Аммо бу борадаги тадқиқотларнинг аксарияти техник мазмунда бўлиб, асосан йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашга қаратилганлиги билан ажралиб туради. Бундай тадқиқотларда асосан йўл ҳаракати билан боғлиқ хавфларнинг олдини олишга қаратилган техник мазмундаги таклифлар илгари сурилган³.

¹ <https://nonews.co/directory/lists/countries/mortality-road-traffic>

² <https://nonews.co/directory/lists/countries/mortality-road-traffic>

³ Гасилова О.С. Методика обеспечения безопасности дорожного движения на регулируемых пересечениях при наличии поворотных потоков: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Санкт-Петербург, 2021. – 28 с., Джурук Д.С. Методика повышения безопасности дорожного движения на двухполосных дорогах в местах концентрации ДТП на примере Сибирского Федерального округа: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Санкт-Петербург, 2020. – 24 с., Куракина Е.В. Методология обеспечения безопасности дорожного движения по критерию «нулевой смертности» в дорожно-транспортных происшествиях: Автореф. дис. ... док. тех. наук. – Орёл, 2022. – 44 с., Курьянова О.Е. Повышение безопасности дорожного движения методами совершенствования системы подготовки водителей: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 1998. – 21 с., Доткулова А.С. Повышение безопасности дорожного движения на основе оценки поведения водителя: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 2022. – 24 с., Якупова Г.А. Повышение безопасности дорожного движения на основе системного подхода с применением современных методов и моделей: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Казань, 2021. – 19 с., Шешера Н.Г. Повышение безопасности дорожного движения на основе усовершенствованной методики коэффициентов аварийности (на примере города Хабаровска) : Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Хабаровск, 2017. – 16 с., Эвленин Р.Г. Разработка мероприятия по повышению безопасности дорожного движения (на примере Республики Дагестан): Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 2007. – 21 с., Ле Тхи Куе Ань. Совершенствование методов оценки безопасности движения на дорожной сети вьетнама): Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 2011. – 23 с., Буй Хоанг Лам. Влияние основных дорожных факторов на безопасность движения в условиях вьетнама: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 2011. – 26 с.

Албатта йўлларда ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш орқали йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш муҳим. Аммо йўл ҳаракати қатнашчиларининг девиант хулқ-атвори, шунингдек жабрланиш эҳтимоли билан боғлиқ масалалар эътибордан четда қолмоқда. Йўл ҳаракатига доир юридик йўналишдаги тадқиқотларда эса асосан йўл ҳаракати хавфсизлигини ташкил этишга оид масалалар тадқиқ этилган⁴.

Бизнинг назаримизда йўл ҳаракатига оид ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг учда муҳим таркибий қисми мавжуд:

биринчиси – йўлларда ҳаракатланиш хавфсизлигининг техник жиҳатлари. Барча ҳолларда йўл-транспорт ҳодисалари ҳуқуқбузарлик ҳисобланади ва уларнинг иккита техник жиҳати мавжуд: 1. транспорт воситаси иштирокида юз беради; 2. транспорт воситаларнинг техник ҳаракатланиши учун мўлжалланган йўлларда юз беради;

иккинчиси – йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жиҳатлари. Йўлларда хавфсиз ҳаракатланишнинг маъмурий жиҳатларининг институционал ва ҳуқуқий асослари мавжуд. Институционал асосларига кўра йўлларда хавфсиз ҳаракатланишни ташкил этиш бўйича ваколатли субъектлар фаолият юритади, шунингдек йўлларда хавфсиз ҳаракатланишга оид маъмурий-ҳуқуқий мазмундаги норматив ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд бўлади;

учинчиси – йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси. Йўл ҳаракатига доир турли ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар тизими давлат ва нодавлат ташкилотлари томонидан амалга оширилади.

Бир сўз билан айтганда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг детерминатлари комплекс характерга эга бўлиб, техника, юридик, психология ва педагогика фанларининг маълум мустақил институтларини қамраб олади.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шарт-шароитлари турли омилларга боғлиқ ҳисобланади ва уларнинг ўзига хос томонларини аниқлаш бу борадаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Мамлакатимизда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тизимининг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар назарда тутилган:

автомобиль йўллари инфратузилмасини такомиллаштириш ва уларнинг сифатини яхшилаш, йўл ҳаракати иштирокчиларининг “пиёда — жамоат транспорти — велотранспорт — автотранспорт” устуворлиги асосида хавфсиз ҳаракатланиши учун ишончли шарт-шароитлар яратиш;

ҳайдовчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимига инновацион педагогик технологияларни жорий қилган ҳолда, ўқув жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш;

⁴ Рахимов К.М. Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тизимининг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари: юрид. фан. бўй. фалс. докт. дисс. Автореф. – Т. – 2022. 53.б., Войтенков Е.А. государственное-правовое обеспечение безопасности дорожного движения в России: исторический опыт и перспективы: Автореф. дис. ... док. юрид. наук. – Москва, 2014. – 45 с. Россинский Б.В. Государственная система обеспечения безопасности дорожного движения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 1993. – 29 с., Калужный Ю.Н. Обеспечение безопасности дорожного движения в Российской Федерации: концептуальные организационно-правовые основы: Автореф. дис. ... док. юрид. наук. – Москва, 2020. – 49 с.,

хайдовчи ва пиёдаларнинг йўл ҳаракати қоидаларига риоя қилиш маданиятини ошириш, ҳар қандай қоидабузарлик учун жазо муқаррарлигини таъминлаш;

йўл ҳаракати қоидалари асосларини болалиқдан сингдиришни йўлга қўйиш, ушбу амалиётни мактабгача таълим ташкилотлари ва умумтаълим мактабларида жорий этиш;

йўл ҳаракатини ташкил этишни тўлиқ рақамлаштириш, илғор ахборот-коммуникация технологияларини жорий қилган ҳолда, янги бошқарув ва назорат тизимларини татбиқ қилиш⁵.

Бироқ бугунги кунда кенг жамоатчилик ҳамда илмий академик жамият ҳамда амалиёт ходимлари ўртасида йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини ташкил этишнинг асосан куйидаги иккита устувор йўналиши бўйича фикр билдирилмоқда:

Биринчиси – йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар учун жарималарнинг миқдорини ошириш;

Иккинчиси – йўл инфратузилмасининг ҳолатини яхшилаш.

Бугунги кунда фанда ва амалиётда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларни умумий ҳуқуқбузарликларнинг таркибий қисми сифатида тушунилади. Масалан, И.К. Шахриманян “Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш ички ишлар органларининг профилактика фаолиятининг йирик ва мураккаб тизимининг куйи тизими сифатида қаралиши керак”, деб ҳисоблайди⁶. Хусусан, С.Б. Хўжакулов ҳуқуқбузарликлар профилактикасини анча кенг тушунади. Хусусан, унинг фикрича, бугунги кунда “ҳуқуқбузарликлар профилактикаси” – фаолият, қонунчилик, фан, илм соҳалари ва таълим йўналиши (мутахассислик) сифатида шакллангани, шунингдек келгусида “ҳуқуқ соҳаси” сифатида ҳам шакллантириш зарур⁷.

Демак С.Б. Хўжакуловнинг ушбу фикрини методик асос қилиб оладиган бўлсак йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси:

биринчидан, фаолият соҳаси;

иккинчидан, қонунчилик соҳаси;

учинчидан, фан соҳаси;

тўртинчидан, таълим соҳаси;

бешинчидан, илм соҳаси бўлиши лозим.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолият соҳаси сифатида анча узоқ тарихга эга. Таъбир жоиз бўлса биринчи йўл ҳаракати белгиларининг жорий этилиши муносабати билан йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси фаолияти бошланган. Гап шундаки, йўл ҳаракати белгиларининг жорий этилиши муносабати билан уларнинг мазмунини тушунтириш ва тарғиб қилишга эҳтиёж туғулган ва ўз навбатида йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг амалда бошланишига олиб келган.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 4 апрелдаги “Автомобиль йўлларида инсон хавфсизлигини ишончли таъминлаш ва ўлим ҳолатларини кескин камайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-190-сон қарори // <https://lex.uz/docs/5937573#5941909>.

⁶ Шахриманьян И К Деятельность органов внутренних дел по пропаганде безопасности дорожного движения Учебное пособие М.1979 С 10.

⁷ С.Б. Хўжакулов. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси: генезиси, назарияси ва амалиёти: Юрид. фан. докт-ри. ... дис. – Т., 2023. 29 б.

Собиқ СССР ҳудудида ўтган асрнинг 20-30 йилларидан бошлаб йўл ҳаракати хавфсизлиги тарғиботи ташкил этишга алоҳида эътибор қаратила бошланди. Хусусан, 1932 йилда Ишчи-деҳқон милициясининг 36-сонли Бош бошқармаси томонидан қабул қилинган "Кўчаларда хавфсизлик масалалари бўйича ташвиқотни бошлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги циркуляр ва СССР НКВДнинг 1939 йил 440-сон "Йўл ҳаракати хавфсизлиги бўйича ташвиқот ва тарғибот ишлари бўйича кўрсатмалар эълони" шулар жумласидандир.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 10 апрелдаги «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги ЎРҚ-348-сонли Қонунида йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи субъектлар доираси анча тор белгиланган. Унга кўра Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, Ўзбекистон автомобиль ва дарё транспорти агентлиги, Автомобиль йўллари қуриш ва фойдаланиш ташкилоти, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасида маълум ваколатларга эга ва йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ва нодавлат нотижорат ташкилотлари иштирок этади⁸. Ҳолбуки, мактабгача таълим ташкилотлари ва умумтаълим мактаблари ва бошқа таълим муассасалари ҳам йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашда муҳим функцияларни бажаради.

Биз йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикасини умумий ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг таркибига киради деган фикрдан йироқмиз. Нега деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-27-сон Фармонига биноан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти, жамоат тартибини сақлаш фаолияти, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш фаолияти ҳамда пробация фаолияти жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг алоҳида таркибий қисмлари сифатида назарда тутилган⁹.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тегишли қонунчилик ҳужжатлари билан тартибга солинади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумҳуқуқий классификаторига "16.04.02.00 Йўл ҳаракати хавфсизлиги. Парвозлар хавфсизлиги" киритилган¹⁰.

Бироқ таҳлиллар йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича қонунчилик ҳужжатлари ҳали ягона тизим сифатида шаклланмаганлигини кўрсатмоқда. Бу борада К.М. Рахимов ҳам йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашга доир қонунчилик ҳужжатлари жуда кўп ва тарқоқлигини, ушбу муаммони ҳал этиш учун соҳага доир қонун ҳужжатларини тизимлаштириш, кодификациялаш лозимлигини таъкидлаб, ушбу масалани ҳал этишнинг 2 хил усули таклиф этилган. Биринчиси, йўл

⁸ Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 10 апрелдаги «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги ЎРҚ-348-сонли Қонуни // <https://lex.uz/acts/2153411>

⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-27-сон Фармони // <https://lex.uz/uz/docs/5749291>.

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2016 йил 10 октябрдаги 243-мх-сонли "Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумҳуқуқий классификаторини тасдиқлаш тўғрисида"ги буйруққа ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги буйруғи // <https://lex.uz/docs/3041406?query=16.05.02.00>.

ҳаракати хавфсизлиги соҳасига доир барча қонунчилик ҳужжатларини мазмунан бирлаштириб, ягона Йўл ҳаракати хавфсизлиги кодексини ишлаб чиқиш, иккинчиси, Ҳукумат қарорларининг мазмунан яқин ва такрорланувчи турларини аниқлаб, бирлаштириш, ҳаволаки нормаларни чиқариб ташлаш ва Ички ишлар вазирининг ички идоравий ҳужжатларини юқори юридик кучга эга Ҳукумат қарори шаклида қайта қабул қилиш ёки бирлаштириш¹¹.

Афсуски бугунги кунда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фан сифатида шакллангани йўқ. Бунинг асосий сабабларидан бири ушбу фаолиятнинг техника ва юриди ҳуқуқбузарликлар фанлар тизимида алоҳида ўрганилиши, бу борада ягона ёндашувларнинг мавжуд эмаслиги ҳисобланади.

Юқоридаги таъкидланганидек, йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва уни ташкил этиш техника, юридик, психология ва педагогика фанлари доирасида алоҳида ўрганиб келинмоқда.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси таълим соҳаси сифатида ҳам тўла шакллангани йўқ. Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университетининг «Йўл-патруль хизматининг кўмондонлик-тактик фаолияти» ихтисослиги бўйича¹², Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институтида эса «Йўл-патруль фаолияти» мутахассислиги бўйича таълим йўналишлари мавжуд.¹³

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бугунги кунда фан соҳаси сифатида асосан юридик ҳамда техника фанлари доирасида ўрганилади.

Криминология ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасига оид адабиётларда ҳуқуқбузарликлар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси одатда қасддан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларга нисбатан қўлланилади¹⁴. Бироқ йўл ҳаракатига доир

¹¹ Рахимов К.М. Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тизимининг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари: юрид. фан. бўй. фалс. докт. дисс. Автореф. – Т. – 2022. Б.13.

¹² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида профессионал кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5077-сон қарори // <https://lex.uz/ru/docs/5377545>.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон қарори // <https://lex.uz/ru/docs/5377619#5378460>.

¹⁴ Масалан мустақиллик йилларида З.С. Зарипов томонидан 1991 йил 29 сентябрда “Ҳуқуқбузарлик профилактикасининг ҳуқуқий чоралар тизими ва уни самарали амалга оширишнинг асосий шартлари” мавзусида докторлик диссертацияси ҳамда З.Ф. Иноғомжонова томонидан 1991 йил 4 мартда “Хусусий ажрим-суднинг профилактик функциясини амалга оширишдаги муҳим восита” мавзусида, А.Н. Бикбулатов томонидан 1994 йил 27 майда “Взаимодействие профессиональных союзов Узбекистана с правоохранительными органами в профилактике правонарушений” мавзусида, У. Абдуганиев томонидан 1994 йил 16 декабрда “Криминологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых несовершеннолетними” мавзусида, М. Собиров томонидан 1997 йил 28 январда “Проблемы использования криминологической, компьютерной и иной информации в профилактике правонарушений” мавзусида, Б.А. Орифжонов томонидан 1997 йил 29 апрелда “Правовые и организационные основы деятельности участковых инспекторов милиции по профилактике правонарушений” мавзусида, Р.А. Турдиев томонидан 2001

хуқуқбузарликларнинг аксарияти эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади. Шу сабабли мазкур тоифадаги хуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишнинг ўзига хос жиҳатларидан бири сифатида уларнинг аксарияти эҳтиётсизлик оқибатида содир этилишини ҳам назардан четда қолдирмаслик керак. Хусусан, А.В. Соляной ҳам ўз тадқиқотларида йўл ҳаракати соҳасида жиноятларнинг асосан эҳтиётсизлик оқибатида содир этиладиган қуйидаги иккита типологиясини ажратиб кўрсатади: йўл ҳаракати қоидаларига қасддан бепарволик (“шахснинг бевосита жинойий тип”), ситуацион (“криминал” тип) “ҳиссий”¹⁵.

Шу билан бирга йўл ҳаракатига доир хуқуқбузарликлар профилактикаси ҳақида сўз юритилганда болалар иштирокидаги йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилади. Чунки, йўл ҳаракатига доир хуқуқбузарликларнинг виктимологик жиҳатлари ҳам мавжуд. Айниқса болаларнинг йўл-транспорт ҳодисаларига учраш эҳтимоли уларнинг виктимлик жиҳатлари билан бевосита боғлиқ ҳисобланади. Хусусан, жисмоний ва ақлий ривожланишига кўра болалар йўл-транспорт ҳодисаларининг қурбони бўлиш эҳтимоли юқори ҳисобланади. Маълумотларга кўра, болаларнинг бевақт ҳаётдан кўз юмишининг асосий омиллардан бири (39%) йўл-транспорт ҳодисалари ҳисобланади. Ҳар йили йўл-транспорт ҳодисалари натижасида 18 ёшгача бўлган 186 300 нафар бола, ҳар куни эса 500 дар ортиқ болалар ҳалок бўлади. Йўл-транспорт ҳодисалари 5 ёшдан ошган болалар ўлимининг тўртта энг кенг тарқалган сабабларидан бири ҳисобланади¹⁶. Республикамизда ҳам ўлим билан боғлиқ йўл-транспорт ҳодисаларининг салмоғи юқорилигича қолмоқда. Хусусан, 2022 йилда 2086 та, 2023 йилда эса 1949 ўлим билан боғлиқ йўл-транспорт ҳодисалари юз берган ва 2022 йилда 9209 нафар шахслар, 2023 йилда эса 9609 нафар шахслар ҳалок бўлган.

Е.С. Ромашиниха ўз тадқиқотларида болаларнинг йўлда бахтсиз ҳодисаларга мойиллиги уларнинг қуйидаги психофизиологик ривожланиш хусусиятларига боғлиқлигини аниқлаган: вазиятни етарли даражада баҳолай олмаслик; эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилиш заруратини унутиш; катталарга тақлид қилиш истаги; асосийни иккиламчидан ажратиш қобилиятининг йўқлиги; реал вазиятда ўз имкониятларини қайта

йил 8 июнда “Вояга етмаганлар томонидан тақроран хуқуқбузарлик содир этишининг олдини олишда маъмурий-хуқуқий таъсир чоралари ва ижтимоий назорат” мавзусида, У.О. Мамадалиев томонидан 2002 йил 28 майда “Криминологическая характеристика и профилактика преступлений, связанных с иностранными гражданами” мавзусида, Ғ.Т. Абдуллахўжаев томонидан 2003 йил 7 октябрда “Ўғирлик ва фирибгарликнинг олдини олиш: виктимологик жиҳатлари” мавзусида, И.М. Мирзараимов томонидан 2003 йил 16 декабрда “Жинойий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштиришни олдини олишнинг жиноят-хуқуқий ва криминологик чоралари” мавзусида, Р. Жаббарбергенов томонидан 2004 йил 30 сентябрда “Профилактическая функция наказания и механизм ее реализации” мавзусида номзодлик диссертациялари ёқланган бўлиб, ушбу диссертацияларда асосан қасддан содир этиладиган жиноят ва маъмурий хуқуқбузарликларнинг профилактикаси таҳлил қилинган.

¹⁵ Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 8.

¹⁶ Ежедневно в результате аварий на дорогах погибают 500 детей // <https://news.un.org/ru/story/2015/05/1262791>

баҳолай олмаслик; кучли, ўткир огоҳлантиришларга етарли даражада муносабатда бўлмаслик ва ҳоказо¹⁷.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг асосий детерминатларини аниқлаш муҳим амалий аҳамият касб этади.

Йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши омиллари жуда ҳам турли туман ҳисобланади. А.В. Соляной бундай омилларни объектив ва субъектив омилларга ажратади. Унга кўра объектив сабаблари ҳайдовчининг айби билан боғлиқ бўлмаган, ҳамда субъектив сабаблар ҳайдовчининг айби билан боғлиқ сабаблар ҳисобланади. Биз мазкур муаллифнинг фикрини бироз ривожлантирган ҳолда ҳайдовчининг айби билан боғлиқ бўлмаган омилларни қуйидаги икки гуруҳга ажратишни таклиф этамиз:

йўл инфратузилмасининг ҳолати, мутлақо кутилмаган ва олдиндан билиш имкони бўлмаган техник ҳолатлар, об-ҳаво, табиат ҳодисалари, табиий ва техноген тусдаги ҳалокатлар, енгиб бўлмас куч таъсиридаги йўл-транспорт ҳодисалари;

пиёдалар ва йўловчиларнинг айби билан боғлиқ йўл-транспорт ҳодисалари.

Соляной А.В. йўл-транспорт ҳодисаларининг субъектив сабабларини қуйидаги уч гуруҳга бўлади:

- 1) ҳайдовчиларнинг айби билан боғлиқ сабаблар;
- 2) пиёдаларнинг айби билан боғлиқ сабаблар;
- 3) маст ҳолда ҳайдовчилар томонидан содир этилган йўл-транспорт ҳодисаларининг сабаблари¹⁸.

Биз бу ўринда ҳам ушбу муаллифнинг фикрини бироз тўлдирган ҳолда юқоридаги тоифадаги шахслар рўйхатини яна қуйидагилар билан тўлдиришни таклиф этамиз:

йўловчиларнинг айби билан боғлиқ сабаблар;

йўловчи, ҳайдовчи ва пиёдаларнинг аралаш айби билан боғлиқ сабаблар.

А.В. Соляной йўл ҳаракати соҳасида жиноят содир этган шахснинг асосий шахсият турларини қуйидагича моделлаштиради:

1. Йўл ҳаракати қоидаларини атайлаб эътиборсиз қолдирадиган типлар. Муаллиф ушбу типни яна иккита кичик турга бўлади:

1.1. Бевосита жиноят содир этган шахслар типи - транспорт воситасидан жиноят содир этишда фойдаланади.

1.2. Ўзига ишонган жиноятчи шахс типи - ўз маҳорати ва тажрибасини баҳолашда ўзига бўлган ишонччи ошириб юборади. Ўз эҳтиёжларини қондириш учун онгли равишда таваккал қилади. Кўпинча йўл ҳаракати қоидаларига эътибор бермайди ва бошқа йўл ҳаракати қатнашчиларига бепарво муносабатда бўлади. Улар спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддалар таъсирида транспорт воситасини бошқаришга мойил бўлади.

2. Вазиятли шахс типи - ўзининг психофизик фазилатлари туфайли у "кескин" атрофдаги вазиятга боғлиқ ва кўпинча экстремал шароитларда адекват ҳаракатларга қодир эмас. Қоида тариқасида, йўл ҳаракати қоидаларига амал қилади. Бу

¹⁷ Ромашиниха Е.С. Деятельность органов внутренних дел по осуществлению виктимологической профилактики детского дорожно -транспортного травматизма // Вестник Московского университета МВД России № 11 / 2014. Ст. 141.

¹⁸ Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 19.

ориентациянинг тўлиқ ёки қисман йўқолиши (масалан, онгни йўқотиш ёки соғлом фикрга зид ҳаракатлар қилиш) билан тавсифланади.

3. Ҳиссий шахс типи - кўпинча ташвиш ҳиссини бошдан кечиради. Хавотир хавфни бўрттириб кўрсатиш ва ўзини ва ўзининг кучли томонларини, ўзининг ноаниқлигидан кам баҳо беришдан келиб чиқади. Кўркув, ташвиш ва ташвишлар билан бирга бўлган ортиб бораётган ҳиссий тарангликдан азоб чекиш. Атрофдаги вазиятдан қатъи назар, доимо "ҳаяжонланган" ҳолатда бўлади¹⁹.

Бизнинг назаримизда юқоридаги тоифадаги шахсларни яна бир гуруҳ (тип) билан тўлдириш мумкин: малакасиз ҳайдовчилар типи.

Шу билан бирга таҳлиллар автомобиллаштириш жараёнларининг ўсиши ҳам йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг ортишининг асосий омилларидан бири ҳисобланишини кўрсатмоқда. Бу борада А.В. Соляной ҳам автомобиллаштириш давлат иқтисодиёти ва ижтимоий ривожланишига сўзсиз ижобий таъсир кўрсатиш билан бирга, йўл-транспорт ҳодисалари кўринишидаги салбий оқибатларга ҳам олиб келишини ўз тадқиқотларида исботлаган²⁰.

А.В. Соляной ўз тадқиқотлари асосида йўл ҳаракати ва транспорт воситаларидан фойдаланиш қоидаларини жинойий бузишнинг олдини олиш бўйича умумий чора-тадбирларнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни таклиф этади:

- жинойят қонунчилигини ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни чора-тадбирлар;
- жамиятда эътиқод ва кадрият йўналишларини шакллантиришни назарда тутувчи ғоявий-ахлоқий чора-тадбирлар;
- аҳоли турмуш даражасини ошириш, ижтимоий қафолатларни таъминлаш билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий чора-тадбирлар;
- давлат органлари ва мансабдор шахслар томонидан қарорлар қабул қилиш, тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш, молиявий оқимларни бошқариш жараёнларини текширишнинг шаффофлиги ва очиклиги асосида ижтимоий-ҳуқуқий назоратга оид чора-тадбирлар²¹.

Бизнинг назаримизда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга оид умумий чора-тадбирларни яна қуйидагилар билан ҳам тўлдириш лозим:

йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

ҳуқуқий тарғибот тадбирлари;

йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этиш бўйича тақдимномалар киритиш.

Шунингдек, А.В. Соляной ўз тадқиқотларида йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича махсус чора-тадбирлар сифатида қуйидагиларни таклиф этади: 1) ижтимоий-ҳуқуқий, ташкилий чора-тадбирларни кўзда тутувчи, бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш бўйича узоқ муддатли комплекс

¹⁹ Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 15 - 16.

²⁰ Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 11.

²¹ Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 21.

дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; 2) ҳаракат хавфсизлиги ва транспортдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун жиноий, маъмурий ва интизомий жавобгарликни тартибга солувчи қонунчилик ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни, шунингдек, транспорт ҳодисаларини расмий тергов қилишни тартибга солувчи ҳужжатларни такомиллаштириш; 3) транспорт жиноятлари тўғрисидаги жиноят ишларини тергов қилиш ва судда кўриш амалиётини доимий равишда такомиллаштириш; 4) ҳаракат хавфсизлиги ва транспортдан фойдаланишни тартибга солувчи қонунлар ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш; 5) терговчилар ва прокурорларнинг, идоралараро органлар мутахассисларининг ҳаракат хавфсизлиги ва транспортдан фойдаланишни таъминлаш билан боғлиқ тайёргарлик даражасини ошириш; 6) транспорт ходимларининг касбий тайёргарлиги даражасини ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар; 7) йўл маълумотларининг мазмунини ошириш (белгиларни қўллаш, йўл белгиларини, маълумот тахталарини, электрон дисплейларни ва бошқаларни ўрнатиш); 8) транспорт воситалари ва йўлларнинг фаол ва пасив хавфсизлигини таъминлашнинг замонавий воситаларини жорий этиш; 9) криминологик тадқиқотлар олиб бориш, улар орқали автотранспорт жиноятларининг ҳолати ва тенденциялари, унинг ҳудудий ва бошқа хусусиятларига таъсир қилувчи сабаблар ва шарт-шароитлар ўрганилади; 10) жиноятлар тўғрисидаги статистик маълумотларни юритиш ва ҳисобга олиш ваколатларини Давлат статистика хизматиغا ўтказиш.

Бизнинг назаримизда йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини такомиллаштиришда бу турдаги ҳуқуқбузарликларни содир этган шахслар билан яқка тартибдаги профилактик ишларни олиб бориш, шунингдек йўл-транспорт воситаларидан жабрланиш эҳтимоли юқори бўлган шахслар, айниқса болалар ўртасида виктимологик чораларни кучайтириш лозим.

Шундай қилиб, йўл ҳаракатига доир ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ўз мазмунига кўра ўта мураккаб ва комплекс характерга эга бўлган чора-тадбирлар тизимидан иборат бўлиб, айтилган вақтда жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 15 - 16.
2. Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 11.
3. Соляной А.В. Предупреждение дорожно-транспортных преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – С. 21.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон Фармони // <https://lex.uz/uz/docs/5749291>.
5. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2016 йил 10 октябрдаги 243-мх-сонли “Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тармоқларининг Умумҳуқуқий классификаторини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруққа ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги буйруғи // <https://lex.uz/docs/3041406?query=16.05.02.00>.

6. Рахимов К.М. Ёўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш тизимининг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари: юрид. фан. бўй. фалс. докт. дисс. Автореф. – Т. – 2022. Б.13.
7. <https://nonews.co/directory/lists/countries/mortality-road-traffic>
8. <https://nonews.co/directory/lists/countries/mortality-road-traffic>
9. Гасилова О.С. Методика обеспечения безопасности дорожного движения на регулируемых пересечениях при наличии поворотных потоков: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Санкт-Петербург, 2021. – 28 с., Джурук Д.С. Методика повышения безопасности дорожного движения на двухполосных дорогах в местах концентрации ДТП на примере Сибирского Федерального округа: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Санкт-Петербург, 2020. – 24 с., Куракина Е.В. Методология обеспечения безопасности дорожного движения по критерию «нулевой смертности» в дорожно-транспортных происшествиях: Автореф. дис. ... докт. тех. наук. – Орёл, 2022. – 44 с., Курьянова О.Е. Повышение безопасности дорожного движения методами совершенствования системы подготовки водителей: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 1998. – 21 с., Доткулова А.С. Повышение безопасности дорожного движения на основе оценки поведения водителя: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Москва, 2022. – 24 с., Якупова Г.А. Повышение безопасности дорожного движения на основе системного подхода с применением современных методов и моделей: Автореф. дис. ... канд. тех. наук. – Казань, 2021. – 19 с., Шешера Н.Г.
10. С.Б. Хўжакулов. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси: генезиси, назарияси ва амалиёти: Юрид. фан. докт-ри. ... дис. – Т., 2023. 29 б.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 10 апрелдаги «Ёўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги ЎРҚ-348-сонли Қонуни // <https://lex.uz/acts/2153411>